

ДІАГНОСТИКА ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ «РОЗРИВІВ» У СИСТЕМІ ЗЕРНОВИХ І ХЛІБНИХ РИНКІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ

Зеркіна Оксана Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент, докторант,

відділ ринкових механізмів та структур,

Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних

досліджень Національної академії наук України»

Для ринкової економіки України характерними є диспропорції розвитку національних товарних ринків, зокрема між виробництвом і споживанням, розподілом доданої вартості між секторами, сировинним характером експортних операцій. В умовах непередбаченої нестабільності середовища традиційні способи та засоби управлінського впливу на вектор розвитку економічних систем виявляються недоцільними, що вимагає підходів, які базуються на превентивно-захисних, адаптивних та маркетингових стратегіях [1]. Нерівномірність розвитку породжує відтворювальні «розриви» – структурні дисбаланси товарно-фінансових потоків між вертикально суміжними секторами ринкової системи.

Стратегічними документами України передбачено розбудову національної системи стійкості (НСС), яка має забезпечити функціонування шести базових елементів, серед яких – стійке постачання продовольства як базовий елемент функціонування критичної інфраструктури [2]. Планом відновлення України передбачено три головні цілі: стійкість – забезпечити економічну, соціальну та екологічну стійкість; відновлення – знайти ефективні рішення для відновлення найважливіших соціо-економічних процесів; модернізація – розробити план модернізації країни, який забезпечить стійке економічне зростання [3]. Важлива роль у забезпеченні функціонування базових елементів НСС належить вітчизняним товарним ринкам.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад діагностики відтворювальних «розривів» у системі вертикально суміжних зернових і хлібних ринків України та розроблення рекомендацій щодо механізмів селективного регулювання для забезпечення їхньої резильєнтності.

Категорія «селективність» (англ. select – вибирати) трактується як здатність здійснювати відбір, вибірковість. Селективність можна розглядати як невід’ємну властивість державного регулювання економіки в умовах нестабільності, поява якої обумовлена «вадами» ринку, тобто

його неспроможністю в певних секторах забезпечити ефективний розподіл ресурсів [1]. Актуальність селективного регулювання підвищується в періоди структурних перетворень та економічного відновлення, що характеризується обмеженістю державних фінансових ресурсів.

Концептуальний базис методології оцінювання функціонування й регулювання товарних ринків формує конвергенція чотирьох наукових підходів: резильєнтного, відтворювального, «зеленого» та регуляторного [4]. В умовах нестабільності симбіоз цих підходів дозволить підвищити результативність досягнення головних цілей повоєнної розбудови держави та цільових орієнтирів функціонування стратегічних товарних ринків. Перелічені підходи взаємопов'язані через додану вартість як головний критерій ефективності ринкових систем.

Відтворювальні «розриви» визначаємо як структурні дисбаланси товарно-фінансових потоків між вертикально суміжними секторами ринкової системи, що виникають унаслідок нерівномірного розподілу доданої вартості, асиметрії ринкової влади та неузгодженості інституціональних умов функціонування суміжних ринків. Концептуальна модель передбачає класифікацію «розривів» за трьома вимірами: функціональним (за типом порушення), секторним (за місцем виникнення) та темпоральним (за тривалістю). Для оцінювання інтенсивності «розривів» застосовано метод експертного оцінювання з використанням п'ятибальної шкали. Матриця інтенсивності «розривів» за секторами та типами представлена в таблиці 1. Аналіз матриці інтенсивності «розривів» (табл. 1) засвідчує суттєву диференціацію глибини відтворювальних дисбалансів між секторами.

Таблиця 1

**Матриця інтенсивності відтворювальних «розривів»
за секторами та типами, 2024 р.**

Тип розриву	Виробн. зерна	Борошно-мельний	Хлібо-пекарський	Оптова торгівля	Роздрібна торгівля	Сер.
Ціновий	3	3	4	4	3	3,4
Доданої вартості	4	4	5	2	2	3,4
Інституціональний	3	3	5	2	2	3,0
Логістичний	5	4	3	4	2	3,6
Якісний	4	3	4	2	1	2,8
Фінансовий	4	4	5	2	2	3,4
Середнє	3,8	3,5	4,3	2,7	2,0	–

Примітка: шкала 1–5; 5 – критичний рівень, 1 – мінімальний.

Джерело: укладено автором

Найвищий середній індекс (4,3) характерний для хлібопекарського сектору, що свідчить про його критичну вразливість. Цей сектор демонструє критичні показники (5 балів) за трьома типами «розривів»: доданої вартості, інституціональним та фінансовим, формуючи «трикутник критичності». Проведені дослідження довели, що саме переробні сектори, маючи здатність ефективно реалізовувати ресурсний потенціал ринків та генерувати мультиплікативний ефект для відтворювального розвитку всієї ринкової системи, є її «точками зростання» [4]. Виробництво зерна (3,8) та борошномельна промисловість (3,5) перебувають у зоні високої вразливості. Критичним для сировинного сектору є логістичний розрив (5 балів) – прямий наслідок руйнування портової інфраструктури. Торговельні сектори демонструють нижчі показники, що вказує на концентрацію ринкової влади та здатність транслювати ризики на партнерів по ланцюгу вартості.

Виявлена конфігурація підтверджує гіпотезу про асиметричний розподіл ризиків: сектори з найнижчою ринковою владою акумулюють найбільші дисбаланси. Селективність дозволяє усувати у часі дисбаланси відтворювальних процесів у вибіркових секторах; у міру їх нівелювання та підвищення ефективності функціонування сектору селективність втрачає для нього значення, з'являються нові об'єкти регулювання [1]. Для подолання «розривів» пропонується трирівнева система селективного регулювання (табл. 2).

Таблиця 2

Трирівнева система селективного регулювання відтворювальних «розривів»

Рівень	Горизонт	Мета	Інструменти	Очікуваний ефект
I. Стратегічний	5–10 років	Інституціональні трансформації	Євроінтеграційні реформи, Індустрія 5.0, Green Deal	Системна модернізація
II. Тактичний	1–5 років	Структурні перетворення	ДПП, кластери, подовжені ланцюги ДВ	Збалансований розвиток
III. Оперативний	до 1 року	Реагування на дисбаланси	Інтервенції, субсидії, моніторинг	Стабілізація ринку

Джерело: авторська розробка

Запропонована трирівнева система (табл. 2) інтегрує конвергенцію чотирьох підходів методологічного базису. Стратегічний рівень корелює з трансформаційним баченням Індустрія 5.0, яке визнає промисловість драйвером нових трансформацій та резильєнтності держав, орієнтованим

на формування стійкої, сталої, циркулярної та регенеративної економіки [5]. Євроінтеграційний вектор передбачає інтеграцію України до міжнародних ланцюгів вартості та Green Deal як інструмент досягнення Цілей сталого розвитку.

Тактичний рівень орієнтований на розвиток секторів економіки з доданою вартістю – один із стратегічних пріоритетів повоєнного відновлення. Планом відновлення передбачено розбудову подовжених ланцюгів доданої вартості за рахунок стимулювання переробки, зростання її обсягів на 85% та частки перероблення сировини до 50% від експортного потенціалу [3]. Відтворювальний підхід передбачає нарощування загальної ринкової доданої вартості шляхом активізації переробних секторів та нівелювання міжсекторних «розривів». Оперативний рівень базується на регуляторному підході, який передбачає участь держави в селективному регулюванні шляхом стимулювання «точок зростання» та нівелювання «розривів» товарно-потоківих процесів. Досвід повоєнного відновлення іноземних держав свідчить, що в основу політики доцільно покласти мобілізаційну модель розвитку з підвищенням координуючої ролі держави в економічних процесах [4]. Ефективність регуляторних заходів оцінюється за допомогою відтворювального ефекту – приросту загальної доданої вартості в товарному ринку.

Дорожня карта імплементації передбачає чотири етапи: стабілізація – антикризові інтервенції з цільовим показником інфляції хліба < 15%; відновлення – модернізація переробки з досягненням рентабельності > 8%; модернізація – цифровізація та Індустрія 5.0 зі зростанням продуктивності на 30%; інтеграція – гармонізація з ЄС та зростання експорту переробки на 50%.

Діагностика відтворювальних «розривів» у системі зернових і хлібних ринків України засвідчила критичну вразливість хлібопекарського сектору (індекс 4,3), що обумовлює його пріоритетність як об'єкта селективного регулювання. Найбільш глибокими є розриви доданої вартості, інституціональний та фінансовий, які формують системну пастку низької рентабельності переробних секторів – «точок зростання» ринкової системи.

Запропонована модель селективного регулювання базується на конвергенції резильєнтного, відтворювального, «зеленого» та регуляторного підходів, що відповідає головним цілям Плану повоєнного відновлення України та трансформаційному баченню Індустрія 5.0.

Список використаних джерел:

1. Організаційно-економічні механізми формування ефективної логістики товарних ринків: монографія / [Буркинський Б.В. та ін.]; за ред. Буркинського Б.В., Нікішиної О.В.; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса : ІПРЕД НАНУ, 2021. 264 с. DOI: <https://doi.org/10.31520/978-966-02-9571-1>

2. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Проект Плану відновлення України. Матеріали Національної ради з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://surl.li/rwjbze>
4. Механізми регулювання інтегрованого зернового ринку: монографія. / О.В. Нікішина; НАН України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Одеса: ППРЕД НАН України, 2014. 450 с. URL: <https://surl.li/nlzpki>
5. Industry 5.0: Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry. European Commission, 2021. 48 p. URL: <https://surl.li/uxngic>